

Maria CABRÉ DURAN
Université de Fribourg / Universität Freiburg

ELS ESCOTISTES PERE TOMÀS I ANTONI ANDREU:
LA DIVISIÓ TRIPARTIDA DE LA UNIVOCITAT.
A PRÒPOSIT D'UNA EDICIÓ CRÍTICA RECENT¹

El professor Garrett R. Smith, expert en la filosofia de Duns Escot i de l'escola escotista, ha publicat, sota el paraigües de l'editorial de la Universitat de Lovaina, l'edició crítica de les *Quaestiones de ente* del filòsof escotista Pere Tomàs (*Petrus Thomae*, ca. 1280-1340). Smith (Institut für Philosophie of the Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn) ja fou el responsable de l'edició crítica de les *Quaestiones de esse intelligibili* de Pere Tomàs (Leuven University Press, 2015), una obra de l'any 1325 doctrinalment molt propera a les *Quaestiones de ente* i que, junt amb aquesta, fundà el projecte filosòfic de l'autor català. Aquestes dues edicions de Pere Tomàs constitueixen el projecte de la sèrie *Ancient and Medieval Philosophy* de l'editorial University of Leuven Press, que es completarà amb l'edició dels tractats *Quaestiones de modis distinctionum* i *Quaestiones de formis* del mateix autor.

Les *Quaestiones de ente*, també anomenades *Quaestiones de transcendentibus*, és un tractat de metafísica compost per 15 qüestions que fou escrit a Barcelona al llarg de la segona dècada del segle XIV. El tractat, l'autoria del qual no presenta cap indicatiu de dubte,² es conserva en set manuscrits coneguts, cinc dels quals contenen el text complet, i no es coneix cap edició prèvia a la de Smith. Tot i que sembla que influí poc en el debat ontològic posterior, el *De ente* és un dels textos més extensos sobre la teoria de la univocitat i l'analogia de l'ésser que es coneix de l'època medieval. Smith, en l'extensa i detallada introducció (p. IX-CCXXXI), subratlla l'interès històric i filosòfic del text:

En primer lloc, el tractat té interès històric perquè Pere Tomàs hi cita i analitza les propostes dels primers crítics de la teoria escotista de l'ésser i dels transcendentals —com foren Pere Auriol (*Petrus Aureoli*, † 1322), Robert Cowton († 1300), Richard de Conington († 1330), Thomas of Sutton († 1315), Peter Bradley, Hervaeus Natalis i Gerardo da Bologna († 1317)— i, per tant, radiografia el primer debat sobre la univocitat escotista, que tingué lloc entre els anys 1300 i 1320. Paral·lelament, Tomàs també cita i discuteix amb notables defensors de la doctrina de la univocitat del concepte d'ésser, com

1. PETRI THOMAE, *Quaestiones de ente*, ed. Garrett R. SMITH, (Ancient and Medieval Philosophy – Series 1 52.2), Lovaina, Leuven University Press 2018, 830 pp.

2. L'editor, per justificar-ho, exposa una detallada anàlisi dels colofons dels manuscrits, de les seves datacions i, també, de les cites que conté a altres obres de Pere Tomàs, com són les *Quaestiones de esse intelligibili* (cf. p. CXLIX-CLXII de la introducció).

Guillem d'Alnwick (*Guillelmus Alaunovicanus*, † 1333), Landulfo Caracciolo (1287-1351), Pere d'Atarrabia (o Navarra, † 1347), Francis of Meyronnes († 1327) i Gerardus Odonis (ca. 1285 – 1349). En aquest sentit, és important subratllar que el *De ente* conté la primera referència coneguda, segons el seu editor, d'una *Schola Scotica*, és a dir, d'una escola constituïda pels seguidors de les teories de Joan Duns Escot (ca. 1265-1308).

En segon lloc, el *De ente* té interès filosòfic perquè Pere Tomàs hi proposa i hi desenvolupa noves eines filosòfiques que permeten entendre i defensar les posicions de Duns Escot sobre l'afirmació d'un concepte unívoc d'ésser —com és la distinció entre l'abstracció objectiva i la precisa o les accepcions del terme «quiditatiu»—, una teoria que determinà la metafísica medieval com a avant-sala de la filosofia moderna.

Després del context històric del text i del seu autor, Smith exposa el contingut doctrinal del *De ente* i ho fa resumint cada una de les quinze *quaestiones*, indicant-ne el seu marc teòric i els debats que es desenvoluparen a partir de les seves conclusions. El text es divideix en tres parts: la primera, sobre el concepte d'ésser (qq. 1-11); la segona, sobre les passions o atributs (*passiones*) i les últimes diferències de l'ésser (qq. 12 i 13); i la darrera, sobre les primeres parts de l'ésser, que apareixen quan es divideix en finit i infinit, en ésser real i ésser de raó, etc. (qq. 14-15). En aquesta part de la introducció, filosòficament molt interessant, també es compara el tractat amb altres obres de Pere Tomàs on també es tracta el problema de l'ésser, com són les *Quaestiones de modis distinctionum*, la *Reportatio* —un comentari del primer llibre de les *Sentències*— i el *Quodlibet*. Smith explicita les conclusions, les pressuposicions i les respostes a les objeccions de cada qüestió; també n'exposa totes les fonts doctrinals possibles.

L'edició crítica de Smith, a més del *De ente*, inclou dos apèndixs. El primer és l'edició de la *Retractatio/Quaestio 16* de Pere Tomàs, que es conserva en algun dels manuscrits del *De ente* i que, segons el seu colofó, formaria part del text amb caràcter de reconsideració posterior. De fet, part d'aquesta darrera *quaestio*, que es titula *Utrum ab entibus possit abstrahi aliquis conceptus de se indifferens ad ens creatum et ens increatum*, és una paràfrasi i reorganització d'alguns fragments del *De ente*. El segon apèndix és l'edició crítica de la tercera *quaestio* del primer llibre de les *Quaestiones libri Physicorum* de Joan Marbres (*Iohannes Canonicus*). Es tracta d'un text sobre la univocitat de l'ésser que, tot i que Marbres no ho indiqui explícitament, copia o parafraseja gran part del contingut del *De ente* de Pere Tomàs. Segons el seu editor, aquest text de Joan Marbres tingué més èxit i influència posterior que el *De ente*.

El context intel·lectual del *De ente* és el debat escolàstic sobre l'ésser i les nocions transcendents i, amb ell, la discussió sobre l'estatut científic i objecte d'estudi de la metafísica. Aquesta qüestió vehicula tota la tradició filosòfica aristotèlica i configura el debat medieval sobre la univocitat. Per aquest motiu, Smith introdueix el text de Pere Tomàs amb una genealogia del problema ontològic que parteix d'Aristòtil i de la seva noció d'equivocitat *pro*

ben, a mig camí de la pura equivocitat i de la univocitat. A continuació, Smith comenta les contribucions dels comentaristes de l'obra aristotèlica, entre els quals destaquen les d'Alexander d'Afrodísies, Boeci, Avicenna —veritable creador del debat ontològic—, Averrois i al-Ghazâlî. L'esbós de Smith també inclou el debat analogia-univocitat que tingué lloc al llarg dels segles XIII i XIV, és a dir, al llarg de l'escolàstica llatina. En aquest context, l'analogia de l'ésser fou la posició més estesa, defensada per grans pensadors com Tomàs d'Aquino (ca. 1225 – 1274) i Enric de Gant (ca. 1217 – 1293). Tot i que tradicionalment s'ha considerat que Tomàs d'Aquino fou l'arquitecte de l'analogia i de la noció de la unitat d'atribució que s'hi vincula, el debat amb Duns Escot i els seus seguidors s'estableix realment amb les teories del filòsof de Gant, qui negà la predicació unívoca de l'ésser entre Déu i les criatures perquè no tenen res en comú en realitat, és a dir, fora de l'intel·lecte. Tanmateix, Enric de Gant, en concebre un únic concepte d'ésser diferent del concepte propi de Déu i del concepte propi de la criatura, fou l'encarregat d'establir les bases per la univocitat escotista.

Per Duns Escot l'intel·lecte humà pot formar un concepte d'ésser que sigui unívoc a Déu i a les criatures —o a la substància i als accidents—, és a dir, a coses que són realment diverses (*primo diversa*). Aquest concepte d'ésser, a més de ser irreductiblement simple —és a dir, no es pot resoldre en components més simples— és comú, indiferent i indeterminat al concepte de Déu i al concepte de criatura del qual s'abstreu. Aquesta idea entra en contradicció amb la teoria de l'analogia de l'atribució, una de les concepcions més esteses en el moment. Tot i que és una qüestió controvertida, tant Duns Escot com Pere Tomàs (cf. la qüestió 7 del *De ente*) semblen respectar els aspectes ontològics de l'analogia del concepte d'ésser i, així, contemplar una certa compatibilitat entre afirmar conceptes anàlegs pel que fa a la relació Déu-criatures i afirmar la univocitat del concepte d'ésser, o, en altres paraules, que Déu i les criatures comparteixin conceptes que els són anàlegs, no impedeix que l'intel·lecte humà pugui absteure d'ells un concepte indeterminat i comú d'ésser. Aquesta possibilitat respon als diversos graus d'unitat que pot tenir un concepte segons l'escotisme, els quals estan ordenats jeràrquicament —de tal manera que la unitat d'atribució, pròpia dels conceptes anàlegs, és menor a la unitat d'un concepte unívoc. Ara bé, a pesar de mostrar-se a favor de tal compatibilitat, el tractat de Tomàs destaca per preservar la teoria de la univocitat escotista de les objeccions més sòlides que va rebre, a saber: 1) afirmar un concepte unívoc d'ésser és reduir aquest a un gènere; 2) afirmar un concepte unívoc d'ésser de primera intenció i real contradiu la diversitat real que rau entre Déu i les criatures. En el què segueix, focalitzarem l'atenció en la segona.

En la *quaestio* 11 del *De ente*, Pere Tomàs es pregunta si la univocitat del concepte d'ésser és real. Aquesta qüestió és cabdal per l'acceptació de la doctrina de la univocitat escotista, ja que l'afirmació d'un concepte real i unívoc d'ésser implica afirmar que Déu i les criatures comparteixen quelcom en realitat —és a dir, fora de l'ànima— la qual cosa, com hem dit, posa en dubte la

doctrina de la simplicitat divina. Per tractar aquesta qüestió, que Duns Escot va resoldre postulant la noció dels modes intrínsecs i la distinció entre conceptes perfectes i imperfectes, Pere Tomàs estudia quatre aspectes del concepte d'ésser: la quiditat, la realitat, la unitat i la qualitat. Malgrat la rellevància dels altres tres, en aquesta nota atendrem fonamentalment el darrer aspecte, el qualitatiu.

Per tractar la qualitat del concepte d'ésser, Pere Tomàs parafraseja part del comentari a la *Metafísica* d'Aristòtil del també escotista català Antoni Andreu (ca. 1280 – 1335), les *Quaestiones super XII libros Metaphysicae Aristotelis*.³ Concretament, part de la primera *quaestio* del llibre IV d'aquest tractat, on Andreu, en exposar la univocitat del concepte d'ésser, presenta la tesi de la triple noció d'univocitat, a saber: física/real, lògica/racional i metafísica/formal.⁴ Aquesta distinció, fonamental per acceptar la tesi de la univocitat escotista, sembla respondre a la voluntat d'aclarir i eliminar tota ambigüïtat en relació amb ella i, amb tot, suavitzar el contrast entre el pensament escotista i l'aristotelisme sobre el qual s'aplica i s'explica. Cal indicar que, tal com senyala Smith en la introducció, Pere Tomàs també exposa la noció tripartida de la univocitat en la seva obra *Reportatio* (llibre I, distinció I, qüestió 1).

Abans d'analitzar la divisió tripartida de la univocitat que Tomàs recupera d'Andreu, observem que Duns Escot, sorprenentment, no feu referència a aquesta distinció tripartida de la univocitat en el seu comentari a la *Metafísica* d'Aristòtil, i tampoc en els passatges del seu comentari a les *Sentències* que es dediquen a la univocitat. Aquesta distinció tampoc no es troba en altres autors escotistes previs o coetanis a Andreu, la qual cosa ens permetria asseverar que la triple noció de la univocitat pot ser una aportació original d'Andreu. Tanmateix, en les *Quaestiones de Anima* de Duns Escot, l'atribució de la qual ha estat molt discutida,⁵ l'autor sembla esmentar una triple divisió de la univocitat del concepte d'ésser:

3. ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones super XII libros Metaphysicae (=Quaestiones)* (non post 1494). Arnoldus de Colonia (ed.). Leipzig (GW 1663, Hain 974). Veure les pàgines CLXXXIX-CXCII de la introducció del volum de Smith per confrontar els dos textos.

4. ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones* IV, q. 1, f. 27vb, lín. 42-28va, lín. 1. Antoni Andreu també fa referència a aquesta triple divisió en la seva obra *Expositio in XII libros Metaphysicae Aristotelis*: «quia ens vere est univocum ad omnia entia metaphysice loquendo» (ANTONIUS ANDREAE, *Expositio* IV, Summa I, cap. 1, n. 5, dins DUNS SCOTUS, *Opera Omnia*, L. Vives (ed.), vol. V, p. 650b, lín. 2-3).

5. Cf. DUNS SCOTUS, *Quaestiones super secundum et tertium De anima*, Introduction, dins «Opera Philosophica», vol. V, B. C. Bazán, K. Emery, R. Green, T. Noone, R. Plevano i A. Traver (eds.). St. Bonaventure-Washington, D.C., Franciscan Institute Publications – The Catholic University of America Press 2006, 121*-137*. És molt significatiu que alguns estudis atribueixin les *Quaestiones de Anima* al mateix Antoni Andreu: «Despite the lack of any decisive evidence, modern scholars have persistently implicated Antonius Andreae in the divulgation of the *Quaestiones De anima*, some even claiming that he was their author» (DUNS SCOTUS, *Quaestiones de Anima*, Introduction (Opera Philosophica V, 100*, n. 94). Cf. MARTÍ DE BARCELONA (Jaume BAGUNYÀ I CASANOVES), «Fra Antoni Andreu, O. M., Doctor Dulcifuus (s. XIV)»,

Est enim duplex univocatio: una est logica, secundum quam plura conveniunt in uno conceptu communi tantum; alia est naturalis, secundum quam aliqua conveniunt in aliqua natura reali ad extra [...] Quia praeter utramque univocationem est una metaphysicalis, secundum quam aliqua uniuntur in genere propinquo, et est media inter utramque praedictam, est enim maior prima et minor secunda.⁶

En aquest passatge, el *Doctor Subtil* proposa, en primer lloc, dos casos particulars d'univocitat en general: una de lògica, segons la qual diversos éssers convenen en un únic concepte comú, i una de natural, segons la qual diversos éssers convenen en una única naturalesa real. A continuació, Duns Escot també proposa una univocitat metafísica, segons la qual alguns éssers convenen en un gènere pròxim i que és intermediària entre les dues anteriors —més petita que la real però més gran que la lògica. Tanmateix, Duns Escot sembla reduir aquesta univocitat metafísica a la unitat d'un gènere seguit per diversos éssers: la univocitat és metafísica quan molts éssers convenen en un sol gènere o quan fa referència a la unitat d'un gènere de diversos éssers. En aquest sentit, en les *Quaestiones de Anima* i en últim terme, Duns Escot nega que el concepte comú d'ésser sigui metafísicament unívoc i només contempla i reconeix la viabilitat d'una univocitat lògica,⁷ una idea que el distancia, com veurem, de la proposta dels seus seguidors catalans.

La tesi de la triple univocitat es vincula directament amb la tradicional distinció escotista entre la metafísica i la lògica, i l'aplicació i fonamentació que ambdues disciplines fan del concepte d'univocitat. En funció d'aquesta

Criterion, 5/18 (1928), p. 344; i Carolus BALIČ, «De critica textuali Scholasticorum scriptis accommodata», *Antonianum*, 20 (1945), p. 286, nota 2. I, de fet, l'estudi historiogràfic d'aquesta obra es fonamenta, en gran part, en l'ús que en fa Antoni Andreu en les seves *Quaestiones super Metaphysicam* (cf. Camille BÉRUBÉ, *La connaissance de l'individuel au Moyen Âge*, Montréal, Presses de l'Université de Montréal – Paris, Presses Universitaires de France 1964, p. 224).

Per a l'estudi de la teoria de la univocitat de l'ésser en les *Quaestiones de Anima*, cf. Tobias HOFFMANN, (2013). «The *Quaestiones De Anima* and the Genesis of Duns Scotus' Doctrine of Univocity of Being», dins R. L. Friedman i J.-M. Counet (eds.), *Medieval perspectives on Aristotle's De anima* (Philosophes Médiévaux, 58), Lovaina, Peeters Publishers 2013, 101-120; i Timothy B. NOONE, «L'univocité dans les *Quaestiones super libros de anima*», dins *Duns Scot à Paris, 1302-2002. Actes du colloque de Paris, 2-4 septembre 2002* (Textes et études du Moyen Âge, 26), Turnhout, Brepols Publishers 2004. Per una banda, aquests estudis mostren que, tot i ser una síntesi de les tesis noètiques escotistes, Duns Escot no hi exposa la seva visió definitiva respecte de qüestions fonamentals per la teoria de la univocitat de l'ésser, com és el tractament de la naturalesa no genèrica de l'ésser. D'altra banda, Bérubé considera que la terminologia pròpia de la divisió tripartida de la univocitat d'Andreu no es troba en el corpus de Duns Escot (cf. Camille BÉRUBÉ, «Univocité de l'étant et histoire de la philosophie selon R. Schönberger, O. Boulnois et V. Richter», *Collectanea Franciscana*, 59-1/2 (1989), p. 139).

6. DUNS SCOTUS, *Quaestiones de Anima*, q. 1, n. 13 (Opera Philosophica V, p. 7-8).

7. «Sic in proposito: omnia entia habent attributionem ad ens primum, quod est Deus, vel entia creata et substantiam; tamen, hoc non obstante, potest ab omnibus istis abstrahi unus communis conceptus significatus nomine entis, qui est univocus logice loquendo, licet non naturaliter vel metaphysice loquendo» (DUNS SCOTUS, *Quaestiones de Anima*, q. 21, n. 37 [Opera Philosophica V, p. 224]).

diversitat de concepcions, Duns Escot distingeix entre la unitat real i la unitat conceptual, respectivament, per tal d'explicar per què el concepte d'ésser pot ser simultàniament anàleg per la metafísica i unívoc per la lògica.⁸ Aquesta idea, sobre la qual gira tota la factibilitat de la metafísica escotista, és el punt de partida d'Andreu, que interpreta tots els passatges de la *Metafísica* aristotèlica i dels mestres que el precediren a la llum de la distinció de les tres univocitats. De fet, encara que alguns passatges escotistes puguin *preelaborar* subtilment aquesta teoria, és plausible que Andreu sigui el primer i l'únic que va completar-la i formular-la metòdicament, sistemàticament i amb el rigor que li fou característic.

La univocitat física

Univocatio physica est unitas nature ex natura rei cicumscripita omni opere intellectus. De illa univocatione loquitur Philosophus septimo *Physicorum* quando dicit quod in specie specialissima est proprie comparatio et non in genere, quatenus species dicit unam naturam et univocam, non autem genus, set lateant equivocaciones in generibus.⁹

La univocitat física fa referència a la unitat pròpia d'una naturalesa real i, per tant, és independent de qualsevol operació de l'intel·lecte. En aquest sentit fort, només és unívoca la darrera o última forma específica (*specie specialissima*), és a dir, la univocitat física només correspon a la unitat natural de l'espècie pròpia dels diversos éssers singulars i, per tant, pertany a un individu que existeix en acte. Segons el principi d'individuació escotista, les espècies tenen —a més de la unitat individual en els singulars— una unitat real o extramen-

8. «Consimiliter, Philosophus VII Physicorum dicit quod 'in genere latent equivocaciones', propter quas non potest esse comparatio secundum genus. Non tamen est equivocatio quantum ad logicum, qui ponit diversos conceptus, sed quantum ad realem philosophum, est equivocatio, quia non est ibi unitas naturae. Ita igitur omnes auctoritates quae essent in metaphysica et physica, quae essent de hac materia, possent exponi, propter diversitatem realem illorum in quibus est attributio, cum qua stat tamen unitas conceptus abstrahibilis ab eis, sicut patuit in exemplo. Concedo tunc quod totum quod accidens est, attributionem habet essentialem ad substantiam, et tamen ab hoc et ab illo potest conceptus communis abstrahi» (DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I, d. 3, n. 163, dins «Opera Omnia», vol. III, Civitas Vaticana, Typis Polyglottis Vaticanis, p. 100-101). Cf. DUNS SCOTUS, *Lectura* I, d. 3, n. 117-118, dins «Opera Omnia», vol. XVI, Civitas Vaticana, Typis Polyglottis Vaticanis, p. 268-269. Aquests passatges, tot i que exposen qüestions exclusivament teològiques, constitueixen elements textuais fonamentals per a la presentació de la teoria de la triple univocitat d'Antoni Andreu. De fet, el passatge 163 de l'*Ordinatio* presenta l'argument *de conceptu certu et dubio*, fonamental per provar que l'ésser és un concepte unívoc.

9. ANTONIUS ANDRAEAE, *Quaestiones* IV, q. 1, f. 27vb, lín. 51-28ra, lín. 6.

tal (*unitas minor unitate numerali* o unitat que és menys que numèrica),¹⁰ que s'identifica amb la unitat de la univocitat física:

Univocatio ista solum est in specie specialissima quae vere dicit unam naturam unitate reali minora, tamen quam sit unitas numeralis, sicut declarabitur in septimo.¹¹

Consegüentment, la univocitat física enclou i es fonamenta en la unitat real de la forma específica a la qual s'aplica. Tanmateix, aquesta unitat numeral no és transcendental,¹² i, en la mesura que no hi ha cap naturalesa singular o substància extramental que correspongui a un gènere, tampoc no és genèrica. Andreu precisa que els gèneres no són únics segons aquesta univocitat física, sinó que són equívocs.¹³ I que, en la mesura que els manca una *unitas naturae*, aquesta equivocitat és metafísica i no pas lògica.

La univocitat metafísica

Univocatio methaphysica est unitas alicuius prime intentionis abstrahibilis per intellectum a pluribus ex natura rei circumscripta quacumque intentione secunda vel logica, et hoc modo transcendentibus non repugnat univocatio, ut dicitur.¹⁴

La univocitat metafísica, àmpliament tractada per Pere Tomàs en la onzena qüestió del seu *De ente*, és la unitat d'una primera intenció o concepte real en la mesura que pot ser abstracta per l'intel·lecte d'una pluralitat d'éssers realment distints entre si, és a dir, d'una multiplicitat de coses fora de la ment. Per aquest motiu, la univocitat metafísica és independent de qualsevol correspondència lògica o segona intenció formada per l'intel·lecte. Amb aquesta univocitat, que fa referència a la unitat real d'una multiplicitat d'éssers, es mostra que l'àmbit transcendental no repugna la univocitat.

10. Duns Escot exposa aquest tipus d'unitat i la teoria de la individuació en el segon llibre de l'*Ordinatio*. Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* II, d. 3, q. 1-6, dins «Opera Omnia», vol. VII, Civitas Vaticana, Typis Polyglottis Vaticanis, p. 391-494.

11. ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones* IV, q. 1, f. 28ra, lín. 10-13.

12. Al contrari del que afirmaren alguns estudis, com Allan B. WOLTER, *The Transcendentals and Their Function in the Metaphysics of Duns Scotus*, St. Bonaventure (Nova York), Franciscan Institute 1946, p. 107.

13. «Genus enim dicitur equivocum equivocacione opposita univocacioni physice, eo quod non correspondet sibi una natura vel ypostasis extra sed plures, secundum quod dicit Commentator et Theimistius super primum De Anima» (ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones* IV, q. 1, f. 28ra, lín. 6-10). Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I, d. 3, n. 163, dins «Opera Omnia», vol. III, Civitas Vaticana, Typis Polyglottis Vaticanis, p. 100).

14. ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones* IV, q. 1, f. 28ra, lín. 29-34.

La univocitat lògica

Univocatio logica est unitas alicuius realitatis vel intentionis prime sub una intentione logica concepte, verba gratia, sub intentione generis vel differentie vel alicuius alterius secunde intentionis. Logicus considerat huiusmodi secundas intentiones adiunctas primis.¹⁵

La univocitat lògica és la unitat tant d'una realitat com d'un concepte real (o *intentio prima*) concebut sota un únic concepte lògic (o *intentio secunda*), com ara la unitat d'un gènere o d'una diferència. D'aquesta manera, es refereix a la unitat pròpia d'una primera intenció en la mesura que està concebuda per la lògica o per una segona intenció. Per exemple, l'animalitat; tot i que fora de la ment és realment o físicament equívoca, constitueix un gènere unívoc des del punt de vista lògic.¹⁶

Amb tot, la univocitat lògica consisteix en la mera unitat d'un concepte comú o compartit per diversos éssers; o, inversament, s'estableix quan múltiples éssers es refereixen a un únic concepte comú. Conseqüentment, implica la unitat conceptual d'una realitat, sigui una primera intenció (és a dir, el concepte d'una espècie) o una segona intenció (és a dir, el concepte d'un gènere o d'una diferència). Aquesta unitat o concepte lògicament unívoc, que prescindeix de tota determinació categorial, pot ser el terme mitjà en un sil·logisme i, tanmateix, no conduir a cap equívoc. De fet, gràcies a aquesta unitat del concepte, l'intel·lecte pot afirmar i negar simultàniament una cosa d'un ésser sense caure en contradiccions. En aquest sentit, la univocitat lògica d'un concepte no és incompatible (*non repugnat*) amb l'equivocitat o l'analogia real que s'estableixen en l'ordre físic o metafísic.¹⁷ Per aquest motiu, un concepte unívoc i idèntic en aquest sentit es pot aplicar a diversos gèneres i espècies sense caure en contradicció, ja que els significa i els transcendeix a la vegada.¹⁸

15. ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones IV*, q. 1, f. 28ra, lín. 13-18.

16. «Ex quo concludo correlarie primo quod aliquod transcendens est proprie univocum univocatione logica, quia licet nulla secunda intentio in genere puta genus et differentia competit alicui transcendenti et existenti extra genus sicut patet. Aliqua tamen competit sibi, puta intentio universalitatis quae est logica et secunda intentio» (ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones IV*, q. 1, f. 28ra, lín. 19-25).

17. Per a un estudi de la univocitat lògica o en termes categorials escotista tal com es presenta en les obres lògiques de Duns Escot, cf. Giorgio PINI, *Categories and Logic in Duns Scotus. An Interpretation of Aristotle's Categories in the Late Thirteenth Century* (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 77), Leiden-Boston-Colònia, Brill 2002, p. 171-180.

18. «Secundo concludo quod aliquod esse univocum univocatione logica et equivocum equivocatione physica non repugnat, patet enim ex praedictis quod genus est equivocum equivocatione physica, et tamen est univocum univocatione logica» (ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones IV*, q. 1, f. 28ra, lín. 25-29).

Observem que aquesta divisió tripartida de la univocitat, que hem exposat de la més universal a la més particular, també respon a la triple significació escotista del terme «universal»: 1) el concepte universal físic, determinat pel principi d'individuació, l'empra la filosofia natural per referir-se a la naturalesa essencial de la realitat objectiva; 2) el concepte universal metafísic, que s'obté de l'abstracció de la forma individual de l'objecte, l'empra la metafísica per referir-se a la naturalesa essencial de l'objecte compresa per l'intel·lecte, i 3) el concepte universal lògic s'empra per fer referència als conceptes de segona intenció (gèneres, espècies, etc.) formats per l'intel·lecte, independentment de la realitat objectiva.¹⁹

Amb aquesta gradació, observem que el darrer objectiu d'Andreu en proposar la divisió tripartida de la univocitat fou indicar els graus en els quals la univocitat es pot anomenar *real*. Així, la univocitat física, que ni tan sols es refereix als conceptes, és la més real —i, de retruc, menys mental— de totes, ja que allò que és físicament unívoc és una forma específica que s'unifica fora de la ment per mitjà d'una «unitat real menys que numèrica». De fet, la univocitat de les formes específiques és, segons Andreu, l'única univocitat que correspon a la propietat de quelcom real. La univocitat lògica, en canvi, és la menys real i més mental, car els modes de predicació universal sobre els quals es basa són construccions purament mentals o relacions racionals. En canvi, la univocitat metafísica és tant mental com real: en primer lloc, és la propietat d'un concepte primari o primera intenció —no de quelcom real— que l'intel·lecte abstrue del sensible, de manera que és mental. Però la univocitat metafísica també és real perquè el domini de la metafísica és l'essència o naturalesa real que els conceptes transmeten i que coneixem per abstracció, i no el concepte primari en si mateix, tal com existeix en l'intel·lecte. Aquesta reivindicació de la realitat de la propietat de la univocitat metafísica és inèdita en la història de la filosofia i caracteritza el realisme metafísic on s'inscriu la proposta d'Andreu. Tradicionalment, de fet, la univocitat només es considerava real si el concepte de primera intenció sobre el qual s'atribuïa es vinculava a una diversitat real prèvia a qualsevol operació de l'intel·lecte.

Una vegada exposada la divisió tripartida de la univocitat, cal aplicar-la al concepte d'ésser, objecte d'estudi tant d'Antoni Andreu com de Pere Tomàs. En fer-ho, ambdós coincideixen en el resultat, encara que només Andreu n'extregui i en detall les conclusions:

19. «Primo distinguendum est de universali. Sumitur enim vel sumi potest tripliciter» (DUNS SCOTUS, *Quaestiones super Libros Metaphysicorum Aristotelis* VII, q. 18, n. 38, dins «Opera Philosophica» IV, R. Andrews, G. Etzkorn, G. Gál, R. Green, F. Kelly, G. Marcil, T. Noone i R. Wood (eds.), St. Bonaventure (Nova York), Franciscan Institute Publications 1997, p. 347. Cf. DUNS SCOTUS, *Quaestiones super Libros Metaphysicorum Aristotelis* VII, q. 18, n. 38-45 (Opera Philosophica IV, p. 347-350).

PERE TOMÀS, <i>Quaestiones de ente</i>, q. 11, a. 4, lín. 430-434	ANTONI ANDREU, <i>Quaestiones super XII libros Metaphysicae Aristotelis</i> IV, q. 1, f. 28ra, lín. 9-28rb, lín. 14
Secundo quod univocatio entis non potest dici physica, cum non concernat unigeneitatem naturae. Potest autem dici logica pro quanto ille conceptus sic abstractus est fundamentum secundae intentionis, quae est universalitas transcendens. Potest etiam vere dici metaphysica propter veram unitatem conceptus quidditativi, quem per se primo metaphysica speculatur.	De secundo sit ista prima conclusio: ens communiter sumptum non est univocum omnibus entibus univocatione physica, hanc ostendo sic, conceptui entis communiter sumpti non respondet una natura in re extra, igitur conceptus entis non est univocum univocatione physica. Antecedens est evidens, quia conceptui entis in communi subsunt omnia entia, de quibus clarum est quod non dicunt unam aliquam naturam. Consequentia etiam patet ex praecedentibus. Secunda conclusio sit ista: ens communiter sumptum est vere univocum omnibus entibus univocatione logica, hanc ostendo sic, illud quod dicit aliquam unam realitatem vel primam intentionem conceptam sub aliqua intentione logica est univocum univocatione logica. Sed ens communiter sumptum est huiusmodi, ergo etc. Maior patet ex diffinitione univocationis logice posite superius. Minor etiam est evidens, quia licet ens communiter sumptum non concipiatur sub intentione generis vel differentie vel alicuius alterius secunde intentionis; in genere concipitur tamen vel potest concipi sub intentione universalis quae utique est intentio logica et secunda. Tertia conclusio sit ista: ens communiter sumptum est vere univocum omnibus entibus univocatione metaphysica, sic intelligendo quod ens dicit aliquem unum conceptum realiter abstrahibilem ab omnibus entibus participantibus ens quidditative. Secundum quem conceptum ens est praedicabile de omni ente univoce et realiter et in quid.

En primer lloc, es conclou que l'ésser transcendental o *ens communiter sumptum* és lògicament unívoc perquè qualsevol realitat lògica o concepte de segona intenció és unívoc segons la noció d'univocitat lògica. Una de les premisses d'aquesta afirmació és que l'ésser no és un gènere, o una diferència o un concepte de segona intenció qualsevol.²⁰ De fet, l'ésser no està inclòs en cap de les estructures lògiques o segones intencions clàssiques —és a dir, en els predicables de Porfiri—, que només inclouen el gènere, la diferència, l'espècie, l'atribut essencial i l'accident. Però aleshores, què és? Andreu segueix a Duns Escot i interpreta el concepte unívoc de l'ésser com un dels dos predicables transcendents (*universalia transcendentia*) —un que es predica *in quid*, com l'ésser, i un altre que es predica *in quale*, com la unitat.²¹ És a dir, en lloc de concebre'l en una categoria o com un predicable, Andreu considera l'ésser com un concepte universal en termes de transcendentalitat. Observem que aquesta idea escotista, a més de sentenciar la naturalesa no genèrica del concepte d'ésser, permet estendre la noció lògica d'universalitat als transcendents i, de retruc, que aquests s'inclouin en una ciència transcendental major o més àmplia que la lògica tradicional aristotèlica.

En segon lloc, es conclou que el concepte d'ésser transcendental, que s'aplica a múltiples naturaleses radicalment diferents, no pot ser unívoc físicament;²² en altres paraules, l'ésser no es predica unívocament de totes les coses en un sentit físic, perquè les coses són radicalment distintes entre si (*primo diversa*). Com hem vist, la univocitat física s'atribueix a una unitat de la naturalesa que no es dona en l'aplicació de l'ésser als seus inferiors. De fet, la univocitat física només es distingeix de la univocitat metafísica —ambdues són univocitats naturals, perquè existeixen en una naturalesa real i fan referència a coses reals— per la seva atribució. En aquest sentit, la univocitat metafísica s'atribueix a una unitat en el nivell més general de tots, que és el nivell ontològic o de l'ésser, de tal manera que es pot aplicar o predicar de tot.

20. «Arguitur etiam per rationes et sic primo sic: si ens est univocum ad omnia entia, ergo ens est genus. Consequens est falsum, et contra Philosophum 3° *Metaphysice*; ergo et antecedens, probatio consequentie, quia tunc ens diceretur *in quid* de pluribus differentibus specie, quod est proprium generis» (ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones* IV, q. 1, f. 27va, lín. 34-39); «Nam licet ens sit commune praedicatum *in quid* de omnibus generibus, ens tamen non est genus» (ANTONIUS ANDREAE, *Expositio* V, *Summa Unica*, cap. 18, n. 154 [ed. Vives VI, p. 118a, lín. 19-22]). Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I, d. 3, n. 152 (Vat. III, p. 94).

21. Cf. DUNS SCOTUS, *Quaestiones super Libros Metaphysicorum Aristotelis* IV, q. 1, n. 9 (Opera Philosophica III, p. 308).

22. «Ex quo concluditur correlarie quod aliquod est univocum methaphysicum, quod non est univocum proprie physice loquendo. De secundo sit ista prima conclusio: ens communiter sumptum non est univocum omnibus entibus univocatione physica, hanc ostendo sic; conceptui entis communiter sumpti non respondet una natura in re extra. Ergo conceptus entis non est univocus univocatione physica. Antecedens est evidens, quia conceptui entis in communi subsunt omnia entia de quibus certum est quod non dicunt aliquam unam naturam, consequentia etiam patet ex praecedentibus» (ANTONIUS ANDREAE, *Quaestiones* IV, q. 1, f. 28ra, lín. 34-45).

En conseqüència, i en tercer lloc, l'ésser és metafísicament unívoc en la mesura que s'identifica amb un únic concepte real (*unus conceptus realis*) que s'abstrau de totes les coses i que es predica realment (*realiter*) de totes les coses. És a dir, l'ésser és un concepte real que, en la mesura que s'abstrau de diversos ens que existeixen i participen de l'ésser quiditatiu, és pot predicar unívocament, realment i quiditativament de tot allò que és. Antoni Andreu, al llarg del seu comentari, analitzarà l'aspecte real de la univocitat metafísica de l'ésser per saber, en últim terme, en quina mesura podem afirmar que la univocitat metafísica de l'ésser transcendental és real.

Amb tot, s'infereix que el concepte d'ésser és lògicament i metafísicament unívoc. Per comprendre aquesta exposició posem un exemple: el gènere *animal*, físicament equívoc, és lògicament i metafísicament unívoc, però per diverses raons. És unívoc metafísicament perquè el concepte d'animalitat, en tant que fruit de l'abstracció de tots els casos d'animals extramentals, sempre té el mateix contingut essencial o significat. I, en canvi, és lògicament unívoc perquè es predica de cada un dels seus múltiples subjectes o individus d'acord amb la mateixa relació lògica de gènere.

Amb aquesta divisió dels plans d'anàlisi, observem que tant Pere Tomàs com Andreu intenten conciliar la proposta de la univocitat conceptual de l'ésser de Duns Escot amb l'afirmació aristotèlica segons la qual l'ésser és realment anàleg. De fet, també en el text d'Andreu, la univocitat conceptual i l'analogia real de l'ésser transcendental són compatibles. Per a un filòsof natural o un metafísic, que considera les coses en la mesura que tenen un ésser real, les espècies són unívocues i els gèneres són equívocs, perquè les espècies tenen una unitat real més gran que els gèneres. Però aquesta equivocitat real dels gèneres és coherent, des del mateix punt de vista físic i metafísic, amb la univocitat i unitat conceptual que la lògica atorga al seu concepte (sc. al gènere).

En aquest context, però, Duns Escot afegiria que, en la mesura que la física nega que els gèneres siguin realment unívocs per tenir una unitat real menor que la de les espècies, la metafísica pot negar igualment i *a fortiori* que l'ésser és unívoc perquè, a causa de la seva major universalitat, la unitat real de l'ésser és molt més petita que la del gènere. I, de fet, en aquest sentit observem que, tot i que Pere Tomàs i Antoni Andreu se serveixin plenament dels seus arguments, s'allunyen del seu mestre. Duns Escot es limita a aplicar l'equivocitat real de la física/metafísica i la unitat conceptual del lògic a l'ésser, quelcom que redueix l'anàlisi metafísica de l'ésser en l'àmbit de la realitat. Per aquest motiu, des del punt de vista de la metafísica, el Duns Escot considera que, en la mesura que és una ciència real, la metafísica *només* pot considerar l'ésser realment anàleg. Conseqüentment, la univocitat i comunitat conceptual de l'ésser ateny exclusivament la consideració de la lògica.

Amb aquesta darrera constatació, observem que Duns Escot no afirmà explícitament la univocitat metafísica del concepte d'ésser. Sembla ser, doncs, una proposta del mateix Antoni Andreu ideada per matissar o eliminar la idea

escotista segons la qual el concepte d'ésser és unívoc només d'acord amb la consideració de la lògica i conciliar, així, la proposta escotista amb la tradició precedent. I com ho féu? Establint una clara distinció entre la univocitat lògica i la univocitat metafísica del concepte d'ésser, distinció que radica en darrer terme en la divisió clàssica entre les primeres intencions o conceptes primaris, i les segones intencions o conceptes secundaris. En aquest context, l'aportació d'Antoni Andreu és la següent: el concepte d'ésser unívoc es pot concebre tant

1) com un concepte secundari o purament lògic i, com a tal, representa els modes de comprensió de les coses. En aquest sentit, pel qual la *cosa* només és una ocasió, el concepte d'ésser, igual que un universal, pot ser objecte de la lògica. Per a Andreu, el concepte d'ésser és unívoc d'acord amb la consideració de la lògica només quan es concep en una segona intenció (univocitat lògica); o

2) com una primera intenció o concepte abstret d'alguna cosa real, de tal manera que reflecteix els modes de ser de les coses. En aquest sentit, el concepte d'ésser unívoc és també objecte de la metafísica. En aquesta concepció, en la mesura que la metafísica és una ciència real, el concepte d'ésser unívoc és un concepte real i no una construcció purament mental (univocitat metafísica).

Per tant, segons aquesta proposta, diversa a la de Duns Escot, la univocitat de l'ésser es pot postular tant des de la metafísica com des de la lògica. Andreu adverteix que, si no distingim aquests dos nivells o conceptualitzacions de l'ésser, reduïrem la metafísica a la lògica. La distinció entre la univocitat lògica i metafísica evidencia que la metafísica, com a ciència real, no es limita a considerar l'equivocitat real o analogia entre l'ésser diví i l'ésser de les criatures, o bé entre la substància i l'accident. Aquesta rearticulació de la tesi de la univocitat de l'ésser que proposa Antoni Andreu determina, com hem vist, la concepció del subjecte de la metafísica.

La conseqüència d'aquesta argumentació és l'afirmació d'un concepte unívoc i real d'ésser, que és *realiter* u. En aquest sentit, i al contrari de Duns Escot i de Pere Tomàs, Andreu afirma que a la unitat conceptual del l'ésser li correspon una unitat real externa a l'intel·lecte i, per tant, comuna entre Déu i les criatures —que, segons Andreu, són més propers un de l'altre que no pas l'ésser del no-ésser. En aquesta qüestió Pere Tomàs s'allunya d'Andreu i recupera a Pere d'Atarrabia, per qui la univocitat, lluny de ser real, és una indiferència en els modes de concebre (*modi intelligendi*). Pere Tomàs distingeix dos sentits de realitat: la objectiva (pròpia del concepte; per ex. humanitat) i la subjectiva (pròpia del ens singulars que existeixen en acte; per ex. Plató i Sòcrates). En la *quaestio* 11 del *De ente*, conclou que el concepte d'ésser és comú per predicació, però no té una realitat subjectiva que li correspongui fora de l'intel·lecte. De fet, el concepte d'ésser només és subjectivament real en els seus inferiors, respecte els quals és totalment divers, idea que el distancia de la darrera conclusió d'Andreu.

Amb tot, observem que la divisió tripartida de la univocitat escotista i algunes de les seves aplicacions és només un dels nombrosíssims apunts que Smith presenta de manera sumària en la seva introducció al text de Pere Tomàs, el qual, tal com acabem de comprovar, és una gran ocasió per endin-sar-nos en el debat escolàstic sobre la univocitat de l'ésser i les seves vicissituds. Igualment, és una oportunitat per aproximar-nos i conèixer la proposta metafísica de Duns Escot i, sobretot, el desenvolupament posterior de la metafísica escotista a mans dels seus seguidors, les contribucions dels quals estan estretament connectades entre si. De fet, tant Pere Tomàs com Antoni Andreu discuteixen les tesis del seu mestre, les clarifiquen, les matisen, les enriqueixen —tant formalment com doctrinal— i, amb tot, en faciliten la seva comprensió. L'edició del text de Pere Tomàs, a més, és excel·lent, tant pel que fa a la detallada introducció com pel que fa a la cura del text. Només em queda felicitar al seu editor i esperar que es publiquin els altres volums de la sèrie, els quals ampliaran el coneixement que tenim de la filosofia medieval catalana.